

LA CARTA «AD VIGILIUM EPISCOPUM DE IUDAICA INCREdulITATE»

M. Isabel Salamanca Gómez

ABSTRACT

The letter «Vig.», which is only found in St. Cipryan's manuscripts, is the preface at the beginning of the latin translation of the lost greek dialogue of Jason and Papiscus. This translation was sent to bishop Vigilius to be corrected.

The article deals with the date, place, autor and addressee of the letter. It also deals with certain aspects of the letter which had not been completely cleared before.

Als manuscrits T i D¹, que transmeten les obres de sant Cebrià, descobrim per primera vegada una carta que la tradició titula² «Ad Vigilium episcopum de iudaica incredulitate» («Vig.» de forma abreviada). Aquesta carta, que únicament figura entre els escrits de sant Cebrià, fou escrita per un tal Cels, com ell mateix s'hi identifica³, per enviar al bisbe Vigili la seva tra-

¹ Els dos manuscrits són del segle IX. Dins T, *Reg. Lat.* 118, la carta «Vig.» és als folis 175r-177v, entre *De duobus montibus i Vita*, amb el títol *Incipit ad Vigilium episcopum de iudaica incredulitate*. Al manuscrit D, *Laud. Misc.* 451, la carta «Vig.» és als folis 67r-70r, entre *Ad Fortunatum i De disciplina*, amb el títol *Incipit ad Vigilium de iudaica incredulitate*. Marcelo MARIN, «Problemi di ecdotica ciprianea. Per un'edizione critica dello pseudociprianeo *De aletoribus*», *Vet. Chr.* XX, 1983, pp. 152-153, 155-157, 228, 232, dona bibliografia i una descripció completa d'aquests manuscrits.

² L'edició de Guil. MORELIUS (Parisiis, apud Guilielmum Desbois, 1564, p. 239) i la de Guil. HARTEL (Vindobonae, CSEL III, 3, C. Geroldi Filium, 1871, p. 119), la titulen *Ad Vigilium episcopum de iudaica incredulitate*. La de Jac. PAMELIUS (Antuerpiae, apud uiduam et haeredes Io. Stelfii, 1568, p. 568) i la de Nic. Rigaltius (Parisiis, apud uiduam Mathurini Dupuis, 1648, p. 533), la titulen *Ad Vigilium de iudaica incredulitate seu potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis et Papisci, praefatio*. La de Io. FELLUS et Io. PEARSONIUS (Oxonii, e Theatro Sheldoniano, 1682, p. 30), la titula *Ad Vigilium de iudaica incredulitate Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis et Papisci, Praefatio*. La de Steph. Baluzius (Parisiis, ex Typographia Regia, 1726, cols. 233-234), la titula *Ad Vigilium episcopum de iudaica incredulitate Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis et Papisci, Praefatio*. La de MIGNÉ (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* (PL), ed. Migne, Garnier, Paris, 1844, vol. 6, col. 49), la titula *Celsi in altercationem Iasonis et Papisci praefatio de iudaica incredulitate, ad Vigilium episcopum*.

³ Edició de Guil. HARTEL, op. cit., p. 132, l. 16.

ducció llatina del diàleg grec Ἰάσονος καὶ Παπίσκου ἀντὶ τῆς ἀπολογίας περὶ Χριστοῦ⁴. El diàleg grec, del qual només es conserven notícies pels comentaris d'Orígenes i Cels⁵, s'ha perdut, i també la traducció llatina.

Diferents estudis⁶, que no arriben a cap solució definitiva, intenten esbrinar quan i on fou escrita la carta «Vig.», qui fou Cels, el seu autor, i a quin destinatari, anomenat Vigili, s'envià. Nosaltres tractarem aquests mateixos punts, però solament tindrem en compte els fets o aspectes que els altres investigadors no han aprofundit prou o bé han deixat de banda.

En primer lloc, creiem que s'ha de pensar, pel que fa a l'escriptura de la carta, en un període de temps més ampli del que s'ha suposat fins ara⁷. La carta va poder ser redactada des del moment en què es va escriure el diàleg grec, al qual ens hem referit abans, al principi del segle II⁸, fins al moment en què deixem de tenir-ne notícies, el segle VII⁹, ja que si el diàleg no interessava no hi havia cap motiu per traduir-lo.

La carta «Vig.» és, per a nosaltres, més que la introducció¹⁰ a la traducció llatina del diàleg grec de Jàson i Papisc. Fins al final de la carta, Cels

⁴ Edició de Guil. HARTEL, op. cit., p. 128, l. 12, p. 129, l. 13.

⁵ ORIGÈNES, a la seva obra *Contra Celsum* IV, LII (*Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* (PG), ed. Migne, Garnier, París, 1857, vol. 11, col. 1114), escrita entre els anys 246 i 249, en què es conserva part del *Discurs verdader* de Cels, avui perdut, escrit entre els anys 176-180, ens explica que el filòsof Cels va atacar el diàleg grec de Jàson i Papisc i ens relata el seu argument.

⁶ A les notes a l'edició de Iac. PAMELIUS, op. cit., p. 572; a HARNACK, *Die Veberlieferung griech. Apologeten des 2. Jahrh.*, Leipzig, 1892, pp. 115-130; a MACHOLZ, W., *Spuren binitarischer Denkweise im Abendlande seit Tertullian*, Jena, 1902, pp. 5-16. Resumeixen estudis anteriors: LECLERCQ, Henri, «Judaïsme», *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie* (DAC), Librairie Letouzey et Ané, París, 1927, vol. 8, l. col. 22; WILLIAMS, A. Lukyn, *Adversus Iudaeos*, University Press, Cambridge, 1935, pp. 28-30; les notes a *Scholia in Dionys. aerop. de myst. theol.* I, PG, 1857, vol. 4, col. 422; *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, chez Louis Vives, París, 1865, vol. 1, p. 405. Mencionen la carta, entre altres: BARDENHEWER, O., *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Herder, Friburg, 1913-1932; QUASTEN, Johannes, *Patrologia*, BAC 205, Madrid, 1961, vol. 1, p. 189; *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, chez Louis Vives, París, 1868, taula general I, p. 194; id., vol. 6, 1860, p. 269; ALTANER, Berthold, *Patrologia*, Herder/Espasa-Calpe, Barcelona/Madrid, 1945, pp. 69, 117.

⁷ Els diferents estudis oscil·len entre el segle II i el IV: PAMELIUS, op. cit., p. 572, pensa que la carta va ser escrita abans de l'heretgia arriana; l'*Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, taula general I, p. 194, situa Cels al segle II; a la *Patrologia* de Migne (PG 11, col. 1114) s'assenyala que la carta va ser escrita en una època en què els emperadors encara no eren cristians; HARNACK, op. cit., pp. 119 ss., per raons internes de la mateixa carta, creu que aquesta pertany probablement al segle III; per a MACHOLZ, op. cit., pp. 5-16, no hem d'anar més enllà del principi del segle IV.

⁸ Cf. nota (5).

⁹ Màxim Confessor, del segle VII, és l'últim autor que fa referència al diàleg grec de Jàson i Papisc (PG. 11, col. 1114).

¹⁰ Els autors que l'han estudiada fins ara (cf. nota 6) només la consideren així.

no explica el motiu pel qual l'ha escrita¹¹, i, si s'haguessin perdut aquestes pàgines, segurament ara tindriem la carta «Vig.» classificada entre les homilies antijueves. Cels va estructurar la seva carta —escrita en un temps en què un bisbe, pel simple fet de ser-ho, podia esperar el martiri¹²— enllaçant perfectament i estructuradament els comentaris als textos bíblics que li servien per atacar la incredulitat jueva.

Per tant, els aspectes que cal aprofundir i que ens poden acostar més a una solució definitiva sobre el moment en què es va escriure la carta, on es va fer i a qui va dirigida són: un estudi de les persecucions realitzades entre els segles II i VII que van afectar els bisbes; una recerca dels bisbes anomenats Vigili, que van viure entre els segles II i VII, l'existència dels quals trobem confirmada documentalment; un examen de les característiques de la polèmica antijueva que apareixen a la carta «Vig.»; i una anàlisi de la versió dels textos bíblics emprada per Cels.

No totes les persecucions contra els cristians van ser iguals¹³, ni tampoc van afectar els bisbes de la mateixa manera. Durant els regnats de Neró (anys 54-68) i Domicià (anys 81-96), el cristianisme, recentment nascut, estava en fase de formació i consolidació: no podien haver-hi mesures contra els dirigents de les comunitats cristianes, perquè els emperadors encara no les reconeixien. Fou concretament durant el regnat de Domicià quan ja es va distingir, d'una manera oficial, entre cristians i jueus.

Les persecucions d'època romana¹⁴ van del segle I al IV. Encara que a

¹¹ Cf. nota 4.

¹² Es dedueix de les paraules de Cels: edició de Hartel, op. cit., p. 130, l. 10.

¹³ HARNACK, op. cit., pp. 120 ss., i MACHOLZ, op. cit. pp. 7 ss., assenyalen que la carta «Vig.», per la manera com l'autor tracta el martiri, fou escrita en una època de persecució i, abans d'arribar a una conclusió basada en altres característiques de la carta, indiquen que podria pertànyer tant a la segona meitat del segle III com al començament del segle IV o a l'època de domini dels vàndals a l'Àfrica, sense concretar.

¹⁴ Les dades que oferim de les persecucions d'època romana pertanyen als articles de: ALGRAIN, R., «Arabie», DHGE 3, 1924, cols. 1158 ss.; BARDY, G., «Asie, Palestine, Phénicie et Sirie», DHGE 4, 1925, cols. 941-1028; ERENS, M. A., «Cappadoce», DHGE 11, 1949, cols. 907-910; FERNÁNDEZ ALONSO, Justo, «Espagne», DHGE 15, 1963, cols. 892-915; FRAIKIN, J., «Alexandrie», DHGE 2, 1912, cols. 289-355; GOYAU, G., «Allemagne», DHGE 2, 1912, cols. 495-505; HAENENS, A. D., «La Gaule Romaine», DHGE 18, cols. 1-32; HUMBERT, A., «Angleterre», DHGE 3, cols. 145-173; JANIN, R., «Bithynie», DHGE 9, 1937, cols. 20-28; id., «Constantinople», DHGE 13, 1956, cols. 627-653; id., «Galatie», DHGE 19, 1981, cols. 714-730; KARALEVSKI, C., «Antioche», DHGE 3, 1924, cols. 563-613; LECLERCQ, Henri, «Sicile», DAC XV, 1, 1950, cols. 1415-1418; id., «Sardaigne», DAC XV, 1, 1950, cols. 888-899; id., «Illyricum», DAC VII, 1, 1926, cols. 89-180; id., «Chipre», DAC III, 1, 1911, cols. 1568-1584; id., «Mesopotamie», DAC XI, 1, 1933, cols. 508-513; id., «Macedoine», DAC X, 1, 1931, cols. 727-743; MOREAU, É. DE, «Belgique», DHGE 7, 1934, cols. 520-546; i als llibres de: AUBÉ, B., *Histoire des persecutions de l'Eglise jusqu'à la fin des Antonins*, 2a ed., Librairie Académique, París, 1875; ALLARD, Paul, *Histoire des persecutions*, 5 vols., Librairie Victor Lecoffre, París, 1894, 1898, 1900; BENKO, Stephen, *Pagan, roman and the early christians*,

cada segle hi ha uns anys de tolerància¹⁵, totes les generacions de cristians han pogut preveure i preparar les persecucions. Les dades que es conserven per a cada província són diferents: les persecucions d'època romana s'hi van produir a totes, però el seu rigor va dependre dels magistrats que aplicaven les lleis.

Al segle II, contràriament als rescrits de Trajà (anys 98-117) i Adrià (anys 117-138), que estableixen la condemna d'un cristià només quan sigui delatat al tribunal i ell ho reconegui, a Lió i a Viena es buscava els cristians i els caps de les comunitats. Aquest fet ens fa pensar que el mateix podia succeir en altres províncies, ja que els governadors no tenien instruccions precises i podien actuar segons el seu propi criteri. Aquesta situació es manté fins que Maximí (anys 235-238) inaugura les persecucions oficials contra els bisbes.

Al segle II, el cristià que no abjurava era mort immediatament, al segle III se'l tenia a la presó i se'l torturava. Al segle III es van promulgar edictes imperials que ordenaven als magistrats buscar els membres de l'Església per castigar-los. Aquestes disposicions van continuar fins al segon edicte de Valerià (any 258), pel qual s'executava els bisbes.

És a dir, la carta «Vig.» es va poder escriure a partir del segle II, abans del que assenyalen la majoria dels estudis que s'han fet fins ara¹⁶. El tipus de martiri a què es refereix Cels¹⁷ seria la pena capital al segle II i a partir de l'edicte de Valerià, un martiri temporal al segle III abans de Valerià.

Bastford, Londres, 1985; FLICHE, Agustin, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vols. I-VI, Bloud & Gay, París, 1945; FRIEND, W. H. C., *Martyrdom and persecution in the early church*, Oxford, 1965; *Les persecutions dans l'empire romain*, Brussel·les, 1964; GRIFFÉ, Élie, *Les persecutions contre les chrétiens aux I et II siècles*, Letouzey et Ané, París, 1967; HARMAND, Louis, *L'occident romain (Gaule-Espagne-Bretagne-Afrique du Nord, 31 av. JC à 235 ap. JC)*, Payot, París, 1970; MOMIGLIANO, Arnaldo, *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, Clarendon Press, Oxford, 1964; MOREAU, Jacques, *La persecution du christianisme dans l'Empire Romain*, «Mythes et religions», PUF, París, 1956; LLORCA, Bernardino, GARCÍA VILLOSADA, R., CETURIA, P. DE, MONTALBÁN, F. J., *Historia de la iglesia católica*, BAC 54, Madrid, MCML, tomo I, pp. 172 ss.; SORDI Marta, *The Christians and the Roman Empire*, Croom Helm, Londres i Sidney, 1986; TIBILETTI, C., «Politica e religione nelle persecuzioni cristiane», dins *I cristiani e l'Impero nel IV secolo. Colloquio sul Cristianesimo nel Mondo Antico*, desembre de 1987, Università degli Studi, Macerata, 1988, pp. XX-246.

¹⁵ LECLERCQ, Henri, «Martyr», DAC X, 2, 1931, col. 2375; ALLARD, Paul, op. cit., vol. I, p. IV:

	Anys de persecució	Anys de tolerància
Segle I	6	28
Segle II	86	14
Segle III	24	76
Segle IV	13	

¹⁶ Cf. nota 7.

¹⁷ Cf. nota 12.

Després de Valerià, la carta «Vig.» es pot haver escrit en qualsevol moment —persecucions d'Aurelià (anys 270-275), Probus (anys 276-282), Dioclecià (anys 284-305), Sever (anys 306-307), Maximí Daia (anys 308-313), Galeri (anys 305-311), Magenci (anys 306-312), Licini (anys 307-324), Julià (anys 361-363)—, ja que anteriorment s'havia perseguit i condemnat els bisbes a càstigs temporals o a la pena capital i els governadors de les províncies tenien precedents per seguir.

Quan es va desfer l'imperi Romà, cada província va seguir la seva pròpia història, i depenia totalment dels pobles ocupants que es perseguís els cristians o no¹⁸. Els van perseguir Euric (anys 476-484), Huneric (anys 477-484), Alaric II (anys 484-507), Trasamund (anys 496-523) i Leovigild (anys 572-586).

Les dades conservades sobre persecucions de bisbes a les diferents províncies assenyalen que la carta «Vig.» es va poder escriure en altres llocs a més d'Àfrica¹⁹, província en què s'ha pensat fins ara: a l'Àfrica del Nord, durant les persecucions de Maximí, Deci, Valerià, Huneric i Trasamund; a Hispània, durant les de Deci, Valerià, Dioclecià, Euric, Alaric II i Leovigild; a la Gàl·lia, durant les de Deci, Valerià i Alaric II; a Il·líria, durant les de Dioclecià i Julià; a Itàlia, durant les de Maximí, Deci i Dioclecià.

Segons Macholz²⁰ i el martirologi de Beda²¹ van existir altres bisbes anomenats Vigili, a més de Vigili de Trento i Vigili de Tapse, però no especifiquen quins van ser. Els documents que podem consultar per localitzar el bisbe Vigili destinatari de la carta «Vig.» són incomplets. Per als primers segles de la història de l'Església falten dades que o no van existir mai o van desaparèixer durant la persecució de Dioclecià, juntament amb els arxius de moltes esglésies, i que es van reconstruir, després de la victòria de l'Església, amb fonts no sempre dignes de crèdit. Aquests documents són els mar-

¹⁸ Les dades que oferim de les persecucions d'època bàrbara pertanyen als articles citats a la nota 14 i als llibres de: DEANESLY, Margaret, *A history of Early Medieval Europe (from 476 to 911)*, Butler&Tanner Ltd, Londres, 1963; FLICHE, Agustín, *La chrétienté médiévale*, E. de Boccard éditeur, París, 1929; íd., *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu' à nos jours*, vols. I-VI, Bloud&Gay, París, 1945; FOURNIER, Gabriel, *L'occident de la fin du v siècle a la fin du ix siècle*, sèrie «Histoire Médiévale», Librairie Armand Colin, París, 1970; LLORCA, Bernardino, GARCÍA VILLOSADA, R., CETURIA, P. DE, MONTALBÁN, F.J., op. cit., pp. 503 ss.; MARROU, Henri-Iréné, *L'Église de l'Antiquité tardive (303-604)*, Éditions du Seuil, París, 1985; MUSSET, Lucien, *Les invasions: Les vagues germaniques*, «Nouvelle Clio», PUF, París, 1969; íd., *Las invasiones (el segundo asalto contra la Europa cristiana, siglos VII-XI)*, traducción de Juan Viñoly, «Nueva Clio», Labor, Barcelona, 1968; SOUTHERN, R. W., *La formación de la Edad Media*, «Alianza Universidad» 260, Alianza Editorial, Madrid, 1984.

¹⁹ Els estudis que s'han fet fins ara (cf. nota 6) assenyalen com a més probable que la carta «Vig.» s'escriuís al nord d'Àfrica.

²⁰ MACHOLZ, op. cit., p. 7.

²¹ El *Martyrologium Beda* (PL 94, 1862, col. 828) en nota a peu de pàgina el dia que se celebra el seu aniversari, 31 de gener.

tirologis, els calendaris de les esglésies, les llistes episcopals i les actes dels concilis.

Troblem bisbes anomenats Vigili als martirologis de tipus històric *Vetus Romanum*²², Adó²³, Beda²⁴, Usuard²⁵ i *Romanum*²⁶. Al *Martyrologium Romanum*, del segle XVI, descobrim Vigili de Trento el dia 26 de juny, i Vigili de Brescia el 26 de setembre. Les notícies del *Martyrologium Romanum* es basen fonamentalment en les dels martirologis d'Usuard, Beda, Florus i Adó, tots ells del segle IX, i en diferents calendaris d'esglésies particulars, especialment italianes. El martirologi d'Usuard menciona Vigili de Trento el dia 26 de juny. Al martirologi d'Usuard, el dia en què apareix Vigili de Trento correspon a un full recopiat al segle XI al manuscrit original. Usuard va copiar en principi l'elogi compost per Adó el dia 31 de gener, però abans de la difusió de la primera recensió el va esborrar al manuscrit original i el va posar el dia 26 de juny. El martirologi de Beda cita aquest Vigili dues vegades: el 27 de juny i el 31 de gener. Els martirologis d'Adó i *Vetus Romanum* inclouen Vigili de Trento el dia 31 de gener. Vigili de Brescia, que no figura als martirologis del segle IX, va ser agafat, sens dubte, per formar part del *Martyrologium Romanum*, del catàleg episcopal de Brescia, contingut al manuscrit *Quirini AI 8*²⁷, escrit al segle XI.

Localitzem un bisbe anomenat Vigili al *liber episcopalis* d'Auxerre²⁸, calcat sobre el model de Roma i confeccionat durant l'episcopat de Wala, cap a l'any 875. Vigili d'Auxerre apareix al número 22 d'aquest catàleg. Els enumerats fins al número 19 es recullen als calendaris d'Auxerre i al *Martyrologium Hieronymianum*.

A les llistes episcopals que es conserven per a la província d'Arles²⁹, el número 20 l'ocupa un Virgili, potser Vigili?, abad d'Autun quan fou elegit a Arles l'any 588. A la llista que correspon a Sencz³⁰ figura, al número 3, un Vigili que va anar al concili de Maçon l'any 585. A la llista de bisbes de Lectoure³¹, al número 2, localitzem un bisbe Vigili que va assistir al concili d'Agde l'any 506.

Vigili de Tapse, Vigili d'Hizirzada i Vigili de Ressiania, pertanyents a les províncies eclesiàstiques de Proconsular i Numídia respectivament, van as-

²² *Martyrologium Vetus Romanum*, PL 123, 1852, col. 147-148.

²³ *Martyrologium S. Ado*, PL 123, col. 224.

²⁴ *Martyrologium Beda*, PL 94, col. 828, 957-958.

²⁵ *Martyrologe d'Usuard*, Societé des Bollandistes, Brussel·les, 1965, p. 98.

²⁶ *Martyrologium Romanum*, Venetiis, Subsidia Hagiographica 40, Apud Nicolaum Pezzana, MDCCXXII, pp. 112, 178.

²⁷ LECLERCQ, Henri, «Listes episcopales», DAC LX, 1, 1930, col. 1531.

²⁸ LECLERCQ, Henri, *id.*, col. 1437.

²⁹ LECLERCQ, Henri, *id.*, col. 1368.

³⁰ LECLERCQ, Henri, *id.*, col. 1385.

³¹ LECLERCQ, Henri, *id.*, col. 1349, 1409.

sistir a la conferència religiosa convocada per Huneric l'any 484, com ho indiquen les respectives llistes episcopals³².

Segurament van existir altres bisbes anomenats Vigili del segle II al VII, a més dels que hem localitzat, però, atès l'estat del material, no podem saber-ho. Només es pot comprovar si al moment en què van existir els que hem trobat hi havia persecució o no. A la Gàl·lia únicament Vigili de Lectoure va poder sofrir un martiri, ja que Alaric II va perseguir els bisbes. A l'Àfrica del Nord, els tres bisbes Vigili van poder ser martiritzats, perquè van viure en temps d'Huneric, un dels perseguidors més cruels a la història d'aquesta província. Quan van existir els altres bisbes anomenats Vigili —de Trento, de Brescia, d'Auxerre, d'Arles i de Senes— no hi havia persecució, però no hem de descartar la possibilitat de ser víctimes del furor popular abans o després d'una persecució, si encara els ànims no s'havien calmat.

Malgrat la brevetat de la carta «Vig.», advertim que va ser escrita en una època en què les relacions entre els cristians i els jueus eren hostils, i no d'una manera fictícia, sinó real. Altrament no s'explicaria la necessitat de tenir la traducció d'un diàleg que recolzés l'explicació cristològica de Cels, comú als apòlogues³³, perquè tots el poguessin entendre. La carta «Vig.» pertany a un moment en què els cristians necessitaven reafirmar la seva pròpia existència amb la polèmica.

Cels, autor de la carta «Vig.», utilitza com a nucli central d'atac als jueus la perfídia amb el sentit d'incrèdula, ceguesa, obstinació d'un poble que no vol creure en Crist. Aquesta accepció és la pròpia dels primers segles de l'Església. A partir del segle IV, la paraula perfídia agafa el significat d'astúcia, mala fe³⁴. Per mitjà de la perfídia, considerada un dels tòpics d'atac als

³² LECLERCQ, Henri, id., col. 1281, 1326, 1329.

³³ WILLIAMS, A. Lukyn, *Adversus Iudaeos*, University Press, Cambridge, 1935, pp. XVI-XVII; SIMON, Marcel, BENOIT, André, *El judaïsme y el cristianismo antiguo (de Antioco Epifanes a Constantino)*, Labor, Barcelona, 1972, pp. 63 ss.; id., *Verus Israel*, Éditions E. de Boccard, París, 1964, pp. 166 ss.; BERGER, David, *The Jewish Christian Debate in the High Middle Ages*, The Jewish Publication Society of America, Filadèlfia, 1979, pp. 4 ss.; LIGHTSTONE, Jack, «Christian Anti-Judaism in its Judaic Mirror: the Judaic Context of Early Christianity Revised», *Antijudaism in early christianity*, vol. 2: *Separation and Polemic*, Canadian Corporation for Studies in Religion by Wilfrid Laurier University Press, 1986, pp. 103 ss.; CUSHMAN MCGIFFERT, Arthur, *Dialogue between a Christian and a Jew entitled ANTIBOLH PAPIΣKOY KAI ΦΙΛΩΝΟΣ ΙΟΥΔΑΙΩΝ ΠΡΟΣ ΜΟΝΑΧΟΝ ΤΙΝΑ*, The Christian Literature Company, Nova York, 1889, pp. 1 ss.; JUSTER, Jean, *Les juifs dans l'Empire Romain. Leur condition économique, juridique et sociale*, vols. I, Librairie Paul Gauthier, París, 1914, pp. 43 ss.; VERNET, J., «Controverses avec les juifs», *DthC*, 1925, vol. VIII, 2, col. 1870 ss.; LE BLANT, Edmond, «La controverse des chrétiens et des juifs aux premiers siècles de l'Église», *Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France*, VI série, tom VII, París, 1898, pp. 229-250; HULEN, A. B., «The dialogues with the Jews as sources for early Jewish arguments against Christianity», *JBL* 51, 1932, pp. 58-70.

³⁴ VERNET, op. cit., col. 1886.

jueus³⁵, es desenvolupa a les citacions bíbliques el motiu central de les polèmiques antijueves: demostrar que l'error dels jueus consisteix a no acceptar Jesús com el Messies, encara que així ho van anunciar les profecies³⁶.

A més, Cels persegueix un fi didàctic: convertir els jueus a la nova fe. Crist és el camí, la llum i la vida, qui creu en Ell se salvarà, perquè la misericòrdia de Déu és infinita. Si resumim el contingut de les citacions bíbliques i mantenim pràcticament el mateix ordre que tenen a la carta «Vig.», observem que responen exactament a aquesta finalitat. La ceguesa impedeix que els jueus vegin la llum de la vida que els ofereix el Senyor (Io 8, 12). El Senyor els perdona (Mal 3, 7; Ez 33, 11) i per mitjà de l'Esperit Sant intenta que es reunixin amb Ell (Mat 23, 37). Déu va enviar Crist (Io 17, 3) perquè és el camí per tornar cap al Pare (I Io 2, 1), la llum de la salvació (Mt 2, 1-2), salvació que s'aconsegueix amb la seva passió (Mal 4, 2). Simeó, quan va creure en Ell, va veure-hi (Luc 2, 29-30). Perquè no hi haguessin dubtes, l'Esperit Sant i les profecies van anunciar Crist abans de la seva arribada (Ps 18, 3-6). Ell mateix es defineix com «l'Esperat» (Is 52, 6). La salvació és per als qui creuen en el Senyor (Ps 117, 22-24; Rom 13, 11-13). Israel no va creure en Crist (Is 1, 3) i, per la seva incredulitat, aquest poble va perdre el nom de fill d'Abraham (Gal 3, 6-7).

La guerra d'Adrià (anys 134-135) coincideix amb els començaments a l'Església d'una literatura antijueva específica³⁷, i és a partir d'aquest moment que podem suposar que es va escriure la carta «Vig.», no abans, ja que presenta les característiques de la polèmica antijueva³⁸ ben definides.

El text de la Bíblia Vulgata no es va imposar fins al segle IX. Durant el període de temps que va del segle II al IX s'utilitzaven versions mixtes. Ho va fer possible el fet que la Bíblia es conegués de forma dispersa: els Llibres Sagrats es tenien aïlladament o en petits grups, i, a les col·leccions de les esglésies i a les biblioteques dels escriptors, podien trobar-se i seguir-se manuscrits d'origen molt divers. En temps de sant Gregori de Tours, la Bíblia circulava encara en volums aïllats, i no va ser fins als segles VII i VIII quan es van començar, a Europa, a unir sistemàticament tots els textos bíblics per confeccionar un corpus únic³⁹. A més, la versió de la Bíblia em-

³⁵ JUSTER, op. cit., pp. 45 ss.

³⁶ CUSHMAN, op. cit., pp. I ss.

³⁷ JUSTER, op. cit., p. 43.

³⁸ VERNET, op. cit., cols. 1874-75; Juster, op. cit., pp. 43 ss.; SIMON, Marcel, BENOIT, André, *Verus Israel*, pp. 188 ss.

³⁹ BERGER, Samuel, *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du Moyen âge*, Librairie Hachette, París, 1893, p. 34; MONCEAUX, Paul, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, vol. I, Ernest Leroux éditeur, París, 1901, p. 101; MORICCA, U., *Storia della letteratura latina cristiana*, vol. I, Società Editrice Internazionale, Torí, 1923, pp. 38-40; GARCÍA DE LA FUENTE, Olegario, *Introducción al latín bíblico y cristiano*, Ediciones Clásicas, Madrid, 1990, p. 85.

prada en cada província, abans de la implantació de la Vulgata, depenia de qui havia introduït el cristianisme en cada etapa de la seva història i de les relacions de cada província amb les altres⁴⁰. Aquests són els motius pels quals els diferents textos bíblics que Cels utilitza a la carta «Vig.» i els dels autors anteriors a l'establiment de la versió de la Vulgata no procedeixen d'una mateixa font.

Quan intentem descobrir l'origen dels textos bíblics de la carta «Vig.» mitjançant la comparació amb els dels autors que van viure del segle II al VII⁴¹, les variants del text que ens donen els manuscrits afegeixen una altra dificultat: les variants ens permeten reconstruir pràcticament totes les versions de la Bíblia que van des del segle II fins a la Vulgata, fins i tot les anteriors a sant Cebrià, per la qual cosa hem de confiar en l'edició escollida⁴² i mirar les variants del text com a aportacions dels copistes, i considerar que només ens donen dades sobre la seva transmissió.

Dels disset textos bíblics que reproduceix la carta «Vig.», tres coincideixen totalment amb els dels *Testimonia* de sant Cebrià⁴³, i tres amb els d'altres obres del mateix autor⁴⁴.

De tres citacions bíbliques no tenim la versió de sant Cebrià⁴⁵. Al text dels Ps 18, 3-6, les lectures *nec* i *trans* de la carta «Vig.», no les trobem en

⁴⁰ BERGER, Samuel, op. cit., pp. 8 ss.

⁴¹ Per al nostre estudi hem consultat les obres d'AYUSO MARAZUELA, Teófilo, *La Vetusta Latina Hispana*, vols. I, V, V*, V**, V***, Madrid, 1962; BERGER, Samuel, op. cit.; íd., *La Bible romane au Moyen âge*, Slatkine Reprints, Ginebra, 1977; *Le monde latin antique et la Bible*, sota la direcció de Jacques Fontaine i Charles Piètri, «Bible de tous les Temps», 2, Beauchesne, París, 1985; *Le Moyen âge et la Bible*, sota la direcció de Pierre Riché-Guy Lobrichon, «Bible de tous les Temps», 4, Beauchesne, París, 1984; ROCA MELIA, Ismael, «El África cristiana. Primeras versiones latinas de la Biblia», Separata de *Millars* VI, 1979, pp. 21-38; RÖNSCH, Hermann, *Itala und Vulgata*, Max Hueber Verlag, Munic, 1965; SABATIER, Petrus, *Bibliorum sacrorum Latinae uersiones antiquae seu Vetusta Italica*, 3 toms, Remis, 1743-1749, reimpr. Turnhout, Brepols, 1976; *Vetusta Latina, die Reste der altlateinischen Bibel*, 26/1, Verlag Herder, Friburg, 1956-1959; *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Romae, S. Sedis Apostolicae typographi ac editores, ex Abbatia S. Hieronymi, 1959; Corpus Christianorum Series Latina (CCSL), Turnholt, typographi Brepols Editores Pontificii, 1953; Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (CSEL), Vindobona, editum consilio et impensis Academiae Litterarum Caesareae Vindobonensis, C. Geroldi filium, 1866.

⁴² El nostre estudi es basa en l'edició de Hartel.

⁴³ Ps 117, 22-24, *Testimonia* 2, 16, CCSL 3, p. 51; CSEL 3, 1, pp. 82 ss; Luc 2, 29-30, *Testimonia* 3, 58, CCSL 3, p. 146; CSEL 3, 1, pp. 160 ss; Io 17, 3, *Testimonia* 2, 1, CCSL 3, p. 30; CSEL 3, 1, pp. 63 ss.

⁴⁴ Ez 33, 11, *De lapsis* 36, CCSL 3, p. 241; CSEL 3, 1, pp. 263 ss; Io 8,12, *Epistola* 63, 18, CSEL 3, 2, p. 716; *De zelo et livore* 11, CCSL 3A, p. 81; CSEL 3, 1, pp. 426 ss; Io 15, 14-15, *De catholicae ecclesiae unitate* 2, CCSL 3, p. 249; CSEL 3, 1, p. 210; *Epistola* 63,14, CSEL 3, 2, p. 712.

⁴⁵ Ps 18, 3-6; Is 52, 6; Mal 3, 7.

cap altre autor; *uerba*⁴⁶, només al salteri hebreu⁴⁶, i tota la resta del text de la carta «Vig.» coincideix amb el de la Vulgata.

El text d'Is 52, 6, a la carta «Vig.», concorda amb sant Ambròs⁴⁷ en la lectura *ipse*; amb Evagri⁴⁸, sant Ildefons⁴⁹ i Gregori d'Elvira⁵⁰ en la lectura *ueni*, i les altres lectures, amb la Vulgata.

Del text de Mal 3, 7 es conserva la versió de pocs autors. El text de la carta «Vig.», si hi afegim la lectura *ego*, coincideix amb el de la Vulgata.

És a dir, els textos bíblics que no localitzem en sant Cebrià, els formen un conjunt de lectures que pertanyen a autors representants de les diferents versions de la Bfblia⁵¹, combinades amb altres d'inèdites.

En dos textos, la versió de Cels no concorda amb la de sant Cebrià⁵². Al text de Gal 3, 6-7, les lectures *accepto* i *latum* de la carta «Vig.», no les trobem en cap altre autor, i la resta del text, llevat d'un sol adverbí, calca la versió de sant Ireneu⁵³.

Al text d'I Io 2, 1, l'ordre de lectures des de *si enim* fins a *habemus*, que trobem a la carta «Vig.», no apareix en cap autor, i *apud Deum Patrem*, només a Tertul·lià⁵⁴. Aquests dos últims textos ens fan pensar en una versió antiga de la Bíblia, anterior a sant Cebrià, avui perduda.

Els altres textos bíblics de la carta «Vig.» tenen més coincidències amb la versió de sant Cebrià que amb la dels altres autors, però unides a lectures inèdites i a lectures que ens acosten a qualsevol versió de la Bíblia. A continuació, indiquem les diferències amb sant Cebrià:

Al text d'Is 1, 3⁵⁵, hem d'assenyalar que *plebs* i *nesciuit* no apareixen en cap altre autor, llevat de Cels, i que la lectura *cognouit*, que tenim a la carta «Vig.» sense variants, no la trobem abans del segle v, malgrat que *agnouit*, representant de la versió antiga de la Bíblia, es conserva fins al segle vi.

Al text d'Is 7, 9⁵⁶, la lectura *nec* de la carta «Vig.», únicament la tenim a sant Ambròs⁵⁷ i a Tertul·lià⁵⁸.

⁴⁶ Cf. AYUSO MARAZUELA, Teófilo, op. cit., vol. V, p. 451.

⁴⁷ *De Ioseph patriarcha* 12, 67, CSEL 32, 2, p. 114.

⁴⁸ *Altercatio inter Teophilum christianum et Simonem iudaeum* 3, 72/103, CCSL 64, p. 266.

⁴⁹ *De virginitate beatae Mariae* 7, Centro de Estudios Históricos, Textos Latinos de la Edad Media Española, secció 3a, Madrid, 1937, p. 113.

⁵⁰ *Tractatus Origenis* 3, 32, CCSL 69, p. 27.

⁵¹ BERGER, Samuel, op. cit., pp. 5-6; MONCEAUX, op. cit., pp. 98-100, 131 ss.; MORICCA, op. cit., pp. 40-41.

⁵² Gal 3, 6-7, *Testimonia* 1, 5, CCSL 3, p. 10; CSEL 3, 1, p. 43; *Epistula* 63, 3, CSEL 3, 2, pp. 703 ss.; I Io 2, 1, *Epistula* 55, 18, CSEL 3, 2, pp. 637 ss.

⁵³ Cf. SABATIER, op. cit., vol. 3, p. 770.

⁵⁴ *De pudicitia* 19, 16, CCSL 2, p. 1322; CSEL 20, p. 264.

⁵⁵ Sant Cebrià, *Testimonia* 1, 3, CCSL 3, p. 8; CSEL 3, 1, p. 40.

⁵⁶ Sant Cebrià, *Testimonia* 1, 5, CCSL 3, p. 10; CSEL 3, 1, p. 43; *Testimonia* 3, 42, CCSL 3, p. 133; CSEL 3, 1, p. 150.

⁵⁷ *De interpellatione Iob et David* 1, 9, 29, CSEL 32, 2, p. 230.

⁵⁸ *Aduersus Marcionem* 5, 11, 9, CCSL 1, p. 698.

Al text de Mat 2, 1-2, solament sant Cebrià⁵⁹ no presenta la lectura *eum*.

Al text de Mat 23, 37⁶⁰, localitzem a la carta «Vig.» la lectura inèdita *filios*². La lectura *interficis*, la trobem a sant Ireneu⁶¹, a Zenó⁶² i a sant Agustí⁶³. La lectura *ascellas* només apareix a sant Ireneu⁶⁴. La lectura *misi*, que hi ha a la carta «Vig.», apareix per primera vegada a Hilari de Poitiers; *misos*, en canvi, correspon a la versió més antiga de la Bíblia, que es manté fins al segle VI.

Al text de Mal 4, 2 hi ha, a la carta «Vig.», la lectura que empen els autors representants de les diferents versions de la Bíblia, *sanitas*, llevat de sant Cebrià⁶⁵, i la lectura *timentibus*, sense variants, que no trobem testimoniada en autors anteriors al segle V, encara que la versió antiga de la Bíblia, *qui timetis*, continua fins al segle VII.

Al text de Rom 13, 11-13, tenim, a la carta «Vig.», la lectura inèdita *propius*, juntament amb *praecessit, sicut i honeste*, lectures que només falten a sant Cebrià⁶⁶.

Amb aquestes dades no podem afirmar, com Capelle⁶⁷, que la carta «Vig.» es va escriure poc després de sant Cebrià, ni, com Macholz⁶⁸, que el text de la Bíblia s'adapta al del segle III. Sis dels textos bíblics de la carta «Vig.» coincideixen exactament amb la versió de sant Cebrià, sis tenen un nombre més gran de lectures coincidents amb sant Cebrià, però les lectures que difereixen de les de sant Cebrià, en aquests mateixos textos, ens acosten a autors més antics que sant Cebrià (sant Ireneu i Tertul·lià), o a autors no anteriors al segle V. A les citacions bíbliques en què Cels no coincideix amb sant Cebrià —dues—, o a les citacions que aquest autor no recull —tres—, els resultats són els mateixos. Si féssim una descripció esquemàtica del setanta per cent de les citacions bíbliques que apareixen a la carta «Vig.», que s'adaptés a qualsevol, aquesta seria: lectures inèdites + lectures de la versió de sant Cebrià + lectures de versions anteriors a sant Cebrià + lectures no anteriors al segle V.

L'única conclusió a què podem arribar amb els resultats obtinguts és doble: o bé Cels utilitza una versió de la Bíblia no testimoniada fins ara, ante-

⁵⁹ *Testimonia* 2, 12, CCSL 3, p. 45; CSEL 3, 1, p. 77; *Testimonia* 2, 29, CCSL 3, p. 70; CSEL 3, 1, p. 98.

⁶⁰ Sant Cebrià, *Testimonia* 1, 6, CSEL 3, 1, p. 44; SABATIER, op. cit., vol. 3, p. 142; el CCSL 3, p. II, identifica aquest text bíblic com de Luc 13, 34-35.

⁶¹ Cf. SABATIER, op. cit., vol. 3, p. 143.

⁶² *Tractatus* II, 6, CCSL 22, p. 168.

⁶³ *Enarratio in psalmos CXXI*, 3, 30-31, CCSL 40, p. 1803.

⁶⁴ Cf. SABATIER, op. cit., vol. 3, pp. 142-143.

⁶⁵ *De oratione dominica* 35, CCSL 3A, p. 112; CSEL 3, 1, p. 293.

⁶⁶ *De zelo et livore* 10, CCSL 3A, p. 80; CSEL 3, 1, p. 425.

⁶⁷ Cf. AYUSO, op. cit., vol. I, p. 178.

⁶⁸ MACHOLZ, op. cit., pp. 14-15.

rior a sant Cebrià, i que recull lectures antigues, algunes de les quals recuperà la Vulgata, o bé Cels fa servir una versió de la Bíblia no anterior al segle v, i hi incorpora lectures antigues. Només una nova edició de la carta «Vig.», que recollís un nombre més gran de variants de manuscrits que l'edició de Hartel, i una antologia de textos bíblics, basada en edicions modernes, que reunís totes les citacions bíbliques de tots els autors conservats, ens ajudarien a catalogar definitivament la carta «Vig.».

En resum, les persecucions que van patir els cristians permeten situar l'escriptura de la carta «Vig.» des del segle II fins al VI; les característiques de la polèmica antijueva que presenta la carta indiquen que és anterior al segle IV, i els textos bíblics assenyalen que la carta fou redactada o abans de sant Cebrià o a partir del segle v. Hem localitzat altres bisbes, anomenats Vigili, a més dels identificats fins ara, entre el segle IV i el VII, la qual cosa, atès el material que podem consultar, no elimina la possibilitat que abans del segle IV haguessin existit bisbes amb aquest mateix nom. Pel que fa a la província on es va escriure la carta, la coincidència amb els textos bíblics de sant Cebrià, si tenim en compte la història de la Bíblia, no vol dir que necessàriament aquesta fos Àfrica.